

Nina Valls

Monika Zgustova va néixer a Praga l'any 1957. Va viure un temps als Estats Units i va estudiar Literatura Comparada a les universitats de Chicago i Illinois. Viu a Catalunya des dels anys vuitanta. Ha traduït els principals autors de la literatura txeca –entre els quals hi ha Karel Čapek, Václav Havel, Jaroslav Hašek, Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Jaroslav Seifert– i també noms rellevants de la literatura russa, com Anna Akhmatova, Marina Tsvetàieva, Fiódor Dostoievski i Isaak Babel al català i al castellà. Ha rebut diversos premis per les seves traduccions, com el de les Lletres Catalanes (1991), l'European Translation Prize (1994), el Ciutat de Barcelona (1995), el Masaryk Gratias Agit (2004), que atorga la República txeca, i el Premio de Traducción Angel Crespo (2010). També és autora de set novel·les que escriu i autotradueix al català, castellà i txec. Col·labora en nombrosos diaris i revistes internacionals com *La maleta de Portbou*, *El País*, *The Nation*, *CounterPunch*, *Granta* o *The Wall Street Journal* i fa conferències arreu del món. Ens hem trobat a la cafeteria de la llibreria Laie, on durant dues hores ben bones hem fet repàs a la seva trajectòria sobretot com a traductora.

Exili i arrelament: trobar un lloc al món

«La meua família va decidir refugiar-se als Estats Units quan jo tenia uns setze anys. Llavors no era possible anar-hi directament, així que ho vam fer a través de l'Índia. En aquella època, l'única manera de sortir del país era amb un viatge organitzat per una agència estatal.» Monika Zgustova era una adolescent i estava il·lusionada d'anar a l'Índia. No sabia res de les intencions dels seus pares, tot i que tant ella com el seu germà petit tenien una certa intuïció que potser se'ls volien emportar a l'estranger. «Les dificultats van començar quan vam arribar als Estats Units. Ser refugiada és molt difícil. De cop i volta, et treuen del teu ambient, quan encara no saps ben bé qui ets, en un país diferent, en un àmbit lingüístic diferent i en un règim polític absolutament diferent.» Tanmateix, ho va superar prou ràpidament: «Vaig trobar amics, vaig festejar amb algun noi, coses d'aquestes que t'ajuden...»

Com que havia quedat fascinada per l'Índia, va decidir estudiar-ne les llengües, la literatura, la cultura, la filosofia, etc. Es va adonar de seguida que les llengües i la literatura eren el seu terreny. Compaginava els estudis amb feines en restaurants, com fan tants estudiants. Abans, des del que era Txecoslovàquia viatjar era molt difícil: només es podia anar als països de l'est. Així que ara aprofitava sempre que podia per córrer món i coneixer llocs d'Europa. En un d'aquests viatges va fer una visita a uns amics americans que feien classes d'anglès a Pamplona. Fou llavors que «vaig venir a passar uns quants dies a Barcelona. Em va agradar moltíssim. Vaig quedar més que fascinada! Sí, sí, engegada per la bellesa de la ciutat». Tenia moltes ganes d'arrelar i a Barcelona va percebre un ambient humà diferent del dels Estats Units: «Vaig tenir la intuïció que les amistats podien ser més profundes i duradores.»

Va tornar als Estats Units per fer la tesi doctoral, però ja amb vista a tornar. De fet, el professor Alsina de la Universitat de Barcelona en va ser el director i Zgustova va defensar la tesi a Barcelona. «Parlem de l'any 1983, més o

menys. Jo en aquella època tenia uns vint-i-cinc anys.» Un cop instal·lada a Barcelona, «vaig veure que era una ciutat absolutament bilingüe. De seguida, doncs, vaig plantejar-me que havia d'aprendre el català. No és fàcil perquè els catalans, així que poden, intenten ajudar-te, i m'ajudaven tant a parlar el castellà, que no hi havia manera d'aprendre el català. Havia de recórrer a algunes astúcies. A vegades deia que no sabia castellà. Al final vaig anar a parar en un ambient més català que castellà.» Va fer-se amiga d'alguns escriptors—que giraven al voltant de l'editorial El Mall, que funcionava els anys vuitanta— i molt bona amiga de Maria Mercè Marçal.

La literatura txeca en català

La seva idea inicial era treballar a la universitat, potser influïda perquè era la feina del pare. Li hauria agradat fer classes de literatura, però no va trobar cap lloc. Va treballar a la Facultat de Traducció de l'Autònoma un any. Però ho va abandonar perquè l'experiència no la va satisfer gaire. Com que estava en contacte amb la gent d'El Mall, un bon dia el director de l'editorial li va suggerir de fer una traducció del txec. «Però si tot just estic començant a aprendre el català! Com haig de fer una traducció?», va respondre ella, que tanmateix pensava: traduir seria com un somni! «La veritat és que no m'hauria vist mai amb cor de traduir, si no haguessin continuat insistint de manera tan emfàtica...» I com que era jove i no tenia por, s'hi va llençar de cap i, efectivament, va fer la seva primera traducció: *Contes d'una butxaca*, de Karel Čapek. «El vaig triar perquè era molt bo i m'agradava. Va ser molt difícil, però em van ajudar molt! Gràcies a això, l'aventura va sortir bé i vaig passar la prova de foc. Vaig veure que podia fer-ho, que m'agradava i que, realment, ho feia amb passió. Després tot ja va ser més fàcil.»

En aquells moments hi havia molt poca cosa traduïda del txec al català. «Em sembla que hi havia un parell de traduccions directes fetes als anys vint i trenta per un cert Rudolf Slaby. En castellà, també hi havia molt poca cosa: algunes traduccions indirectes amb molts errors, d'aquells que fan riure una mica.» Però les coses van anar canviant. Els anys vuitanta van ser uns anys d'expansió del món editorial en què es va publicar i traduir molt.

Va ser un bon moment per divulgar la literatura txeca a casa nostra. «A mi em va ajudar la constel·lació. L'any 1984 van donar el premi Nobel a Jaroslav Seifert [per la seva producció poètica]. Això és un gran incentiu per a una literatura.» Aquell mateix any Zgustová en va traduir *El crit dels fantasmes i altres poemes* per a El Mall. «De seguida va venir el fenomen Kundera, que va ser *bestseller*, però al mateix temps d'una gran qualitat literària.» Més o menys, alhora que Kundera es va començar a traduir Hrabal. Foren Edicions 62 i Destino que van publicar el gruix de la producció d'aquests autors. «A Destino, hi havia Felisa Ramos, una molt bona directora literària, i Andreu Teixidor, un molt bon editor. Aquest tàndem es va enamorar de Hrabal i de Kundera. Llavors, les traduccions anaven sobre rodes. Va ser una molt bona època. Jo feia una traducció rere l'altra.» I tot es traduïa tant al català com al castellà. En català, entre els anys 1986 i 1990 va traduir cinc llibres de Milan Kundera: *La insostenible lleugeresa del ser*, *Amors ridículs*, *El llibre del riure i de l'oblit*, *El vals de l'adeu* i *La immortalitat*. De Bohumil Hrabal, entre 1989 i 1995 en va traduir set: *Una solitud massa sorollosa*, *Jo he servit el rei d'Anglaterra*, *Qui sóc jo*, *Anunci d'una casa on ja no vull viure*, *Personatges en un paisatge d'infància*, *Noces a casa* i *La petita ciutat on es va aturar el temps*.

Zgustová també ha traduït gran part de l'obra de l'escriptor, dramaturg i polític txec Václav Havel, que fou el darrer president de Txecoslovàquia i el primer de la República Txeca: les obres de teatre *Audiència* i *Vernissatge* (Institut del Teatre, 1985), *Paraules sobre la paraula* (Llibres de l'Index, 1990) i *Anticodis* (Tabèrnia, 2003). «Havel sempre treballava amb traductors fidels. En tenia un per a l'anglès, un per al francès, un per al món hispànic, que era jo. Qualsevol cosa que escrivia, jo la traduïa, tant al català com al castellà. Les obres de teatre, la majoria d'assajos—alguns els han traduït altres persones— i de llibres de memòries són traduccions meves.»

Coneixença i amistat amb els escriptors

Tots aquests autors eren vius i els va poder conèixer en persona. A Havel, a més de traduir-lo, li va fer d'interpret alguna vegada –una mica malgrat seu, perquè no li agrada aquesta tasca– i fins i tot el va acompanyar en alguns viatges a diferents països. Però amb qui va mantenir una relació més estreta fou sens dubte amb Bohumil Hrabal, de qui va escriure la biografia al final dels noranta, *Los frutos amargos del jardín de las delicias. Vida y obra de Bohumil Hrabal*, que s'ha reeditat en castellà el 2014. Considera que és molt important conèixer l'escriptor que es tradueix. «Pots intuir com és i, a vegades, el que veus et pot desagradar. Però el fet de conèixer-lo t'ajuda enormement. A Hrabal el vaig conèixer en els seus viatges a Espanya, el vaig acompanyar, li vaig fer de traductora. Llavors veia com era, la seva manera de ser, d'imaginar-se les coses, com creava, com era la ment d'aquest creador.» A la primera traducció potser encara no del tot, però a partir de la segona ja sabia quin era el seu to. «Estàvem molt compenetrats. De fet, tot i que ara ja queda més lluny, durant un temps vaig sentir Hrabal com una mena d'alter ego. Quan va morir, va ser com haver perdut un familiar. Per mi era molt important. Era el meu mestre d'escriptura, però també de la vida, de la humanitat, de moltes coses.»

Trobar el to i l'esperit de l'autor

Per a Zgustova, el més important i difícil és trobar el to, «tant en l'escriptura com en la traducció. És la clau de l'èxit o del fracàs. I, després, altres coses com el ritme, l'ambientació, etc. Amb la literalitat no n'hi ha prou. Necessites sentir l'ambient i l'esperit d'aquell escriptor». Generalment, quan ha de traduir un llibre al català i al castellà, fa primer la versió catalana. «Clarament en el cas de Hrabal», explica. «La llengua de Hrabal és molt gratificant de traduir al català, que és un idioma molt de la terra. Hi ha un munt de frases fetes que són molt de pàgès. Això va molt bé amb Hrabal. En canvi, en castellà no pots fer-ho amb tanta llibertat. Segons quines frases fetes semblen molt rebuscades.» D'altra banda, això no passa amb tots els autors txecs. «Amb Kundera no ho pots fer, perquè és un llenguatge molt racional, quasi filosòfic, que no dona peu a les frases fetes.»

La traducció que li ha resultat més difícil ha estat *Les aventures del bon soldat Svej*, de Jaroslav Hasek, que va fer per a Proa l'any 1995. «Realment és tot un repte. Perquè, d'una banda, és un llibre escrit a raig; l'escriptor el dictava i molt poques coses les revisava després. En l'original té molta frescor. Aquest és l'efecte. De l'altra, potser algunes paraules no són les més ben triades. Això a l'hora de traduir és molt difícil: la gent ho pot interpretar com una mala traducció. Has de fer el que pots per conservar la frescor i aquesta qualitat d'estar escrit a raig, però al mateix temps que no sembli una traducció mal feta i descurada. És un trencaclosques. A més, té molts registres, segons les persones que hi intervenen. Hi ha molts ambients. Retrata molt negativament moltes institucions; llavors hi ha, per exemple, la llengua dels metges, la de la policia, la de la presó, la de la justícia, la dels militars, la dels capellans. Hi ha cartes, lleis. És com un collage, una novel·la collage.»

El sentit de l'humor és un altre aspecte rellevant de la novel·la. Zgustova sosté que generalment és difícil traduir-lo perquè cada cultura té el seu, i quan traduïa l'obra feia proves: llegia la novel·la en veu alta davant dels amics. Si reien, bon senyal. Si no, hi tornava a treballar per aconseguir el punt que fes riure. La gran quantitat de grolleries que conté el llibre també és molt significativa, cosa que a l'època en què va ser escrit era una cosa escandalosa. «Segons quines traduccions, intentaven llimar aquesta vulgaritat fins al punt que quasi desapareixia.» Per a Zgustova, és important tenir cura que l'esperit de l'autor es conservi, per bé que no hi pot ser del tot. «Al començament dels anys vint, la gent no estava gens acostumada a les paraulotes i causava un efecte. Però ara ja hi estem molt acostumats. Llavors, potser hauria hagut de fer servir paraules més fortes, però tampoc ho pots fer, perquè no són les que ell utilitza. A més, les paraulotes en txec es refereixen a

coses, diguem-ne, de vàter. En canvi, en les llengües llatines les referències són més aviat sexuals. No ho pots traslladar del tot. Jo no volia traslladar una cosa basada a defecar en la terminologia sexual. No em semblava lícit. La terminologia de defecar potser se'ns ha fet massa normal. Però un lector també ha de tenir imaginació i veure quin efecte podia fer a l'època en què es va escriure.»

Traduir poesia russa a dues veus i quatre mans

No només ha fet traducció inversa de la seva llengua materna al català i al castellà, sinó també d'una segona llengua, el rus. «Jo tradueixo principalment del txec; tinc més projectes de traducció d'aquesta llengua. El rus és un idioma que domino bastant, però no és la meua llengua materna i no m'hi trobo igual de còmoda.» La primera traducció d'aquesta llengua va ser la que va fer, conjuntament amb Maria Mercè Marçal, de les poetes russes Anna Akhmatova i Marina Tsvetaieva l'any 1992 per a Edicions 62. Els reculls es van aplegar a la publicació *Versions d'Akhmatova i Tsvetaieva* l'any 2004, en què Zgustova explica com, mitjançant ella, Marçal va tenir notícia per primera vegada d'aquestes poetes, s'hi va interessar vivament i va sorgir el projecte comú de traduir una selecció de poemes de cadascuna. Zgustova en va fer la tria i la primera versió de la traducció. Llegien en veu alta la versió original i la traduïda i, després, Marçal li feia dir en veu alta en rus per copsar-ne la melodia i reescriure els poemes. «Si vols veure quin efecte té la paraula escrita, és molt important llegir-la en veu alta i que tu mateixa o algú altre jutgi com sona. Realment, és la prova de foc. També ho vam fer així amb la poeta Olvido García Valdés quan vam fer la traducció de les dues poetes russes al castellà, en una edició molt ampliada.» Zgustova aclareix que, com que no és poeta, quan tradueix poesia prefereix fer un treball en equip i poder disposar d'una persona que «realment doni el toc poètic, la patina, la tria de paraules, el ritme».

Reconeix que darrerament s'ha tornat molt selectiva a l'hora d'acceptar encàrrecs de traducció. «He traduït els grans clàssics txecs i també uns quants del rus. Es a dir, tinc la sensació que ja he fet gran part de la meua feina. Ara només tradueixo el que em ve de gust. M'agradaria anar traduint Hrabal de tant en tant, les novel·les breus, els contes, perquè em dona més satisfacció que cap altre autor.» L'última traducció que ha fet és *El meu gat Autícko*, de Bohumil Hrabal, que va publicar el 2016.

Un cas singular d'autotraducció

Actualment, dedica la major part del temps a la creació pròpia. Fa una vintena d'anys que va començar a escriure la seva obra de ficció. Ha publicat el recull *Contes de la lluna absent* (2010) i vuit novel·les: *La dona dels cent somriures* (2001), *Menta fresca amb llimona* (2002), *La dona silenciosa* (2005), *Jardí d'hivern* (2009), *La nit de Valia* (2013, Premi Amat-Piniella 2014), *Les roses de Stalin* (2016), *Vestides per a un ball a la neu* (2017), *La intrusa*, *Retrat íntim de Gala Dalí* (2018) i *Un revòlver per sortir de nit* (2019). «El punt d'inflexió va ser després d'escriure la biografia de Hrabal. És una biografia fidel, però està escrita amb una clara intenció poètica. És una mena de recreació de la seva vida vista des de dintre. Després de fer això, vaig sentir la necessitat de fer coses més creatives, a part de traduir. Vaig anar escrivint novel·les, alguna obra de teatre, contes. Prosa, sempre prosa.»

«Per mi escriure una novel·la és una feina molt i molt intuïtiva. Per això necessito recórrer a un esborrany en txec, on no he de pensar en el vocabulari, en la gramàtica, sinó només a escriure el que se m'acut i el que m'aporta la intuïció.» Un cop fet, les novel·les les escriu en català. Després les tradueix ella mateixa al castellà i al txec. «Es una feinada! Per això no tradueixo tant. Perquè la reescriptura dels llibres ja em porta molta feina.» Això li serveix per adonar-se «d'algunes petites o grans imperfeccions», que va corregint d'un idioma a l'altre. «No ha de ser una traducció rígida, sinó que més aviat és una versió una mica adaptada a cada idioma. Més que traducció

és una mena de recreació.» Mentre que «els teus textos no saps mai com et poden sortir, com serà la rebuda, la traducció sempre quedarà. Sents que has contribuït tant a enriquir la [literatura] catalana com a donar a conèixer la txeca i la russa. Tens sentit de la responsabilitat i d'haver fet una tasca important.»

